

UŞSAK (Şuğul)

DÜYEK

Kad fe te hal lâ hu bil me vâ hib
ve câ e bin nas ri vel me â rib
ve as ba hal kev nû fi sü rû rin
ve fi e mâ nin mi nel me tû ib

Y. Ömürlü

Meşrutîyet
yıllarında
âmin alaylarında
okunan
bir mektep
ilâhisinin
notası
(Yusuf
Ömürlü
arşivi)

Mektep İlâhisi ve Gülbangi. Osmanlılar'da geleneksel olarak dört yıl dört ay dört gün veya beş yıl beş ay beş gün gibi kalıplaşmış rakamlarla belirlenen öğrenime başlama yaşına ulaşmış çocukların mektebe gitmeleri dolayısıyla düzenlenen törenlere "âmin alayı, bed'-i besmele cemiyeti, mektep cemiyeti, dua cemiyeti" gibi adlar verilmiş, bu törenler sırasında okunan ilâhiler güfte mecmualarında "mektep ilâhisi" ismiyle kaydedilmiştir. Tören sonunda belli bir eda veya makamla okunan duaya da "mektep gülbangi" denilir.

Âmin alayı töreni uğurlu sayılan pazartesi, perşembe veya kandil günlerine rastlatılır, o günün sabahı mahallenin bütün öğrencileri mektepte toplanır, ilâhi okuyacak öğrencilerle (ilâhi takımı) ilâhiler okunurken belirli yerlerinde yüksek sesle âmin diyecek olan diğer öğrenciler (âminciler) sıralanır, başlarına da ilâhici başı denen bir talebe geçerdi. Âmin alayı ilâhiler okuyarak mektepten okula yeni başlayacak çocuğun evine doğru yola çıkar, ilâhici başı bu sırada okunan ilâhileri ve alayı idare ederdi. Bu arada veliler ve mahalle sakinleri de alaya katılır, yol boyunca gittikçe artan kalabalık mektebe başlayacak olan çocuğun evinin önüne gelirdi.

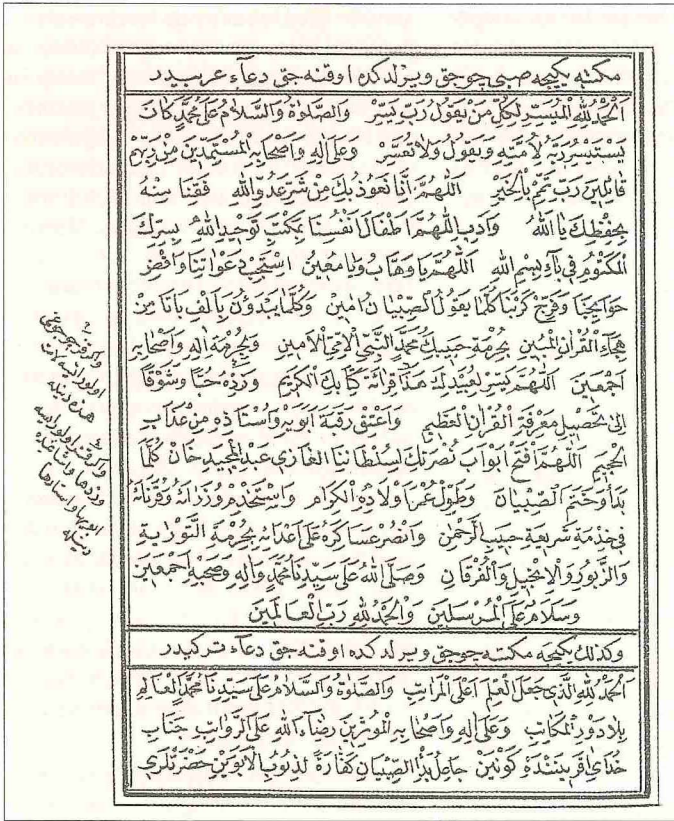
Ailenin durumu müsaitse hoca, kalfası ve ilâhi okuyan birkaç öğrenci mahalleden alaya katılanlarla birlikte evin selâmlığına alınarak oturtulurdu. Rahlenin başına geçen hoca çocuğu karşısına alır, besmele çektirir, "rabbi yessir..." duasını tekrarlatıp ilk ders olarak elif cüzünden elifbânın yer aldığı ilk sayfayı okutur, üç defa "rabbi zidnî ilmen" (yâ rabbi ilmimi arttır) âyetini söyledince hazır bulunanlar âmin derlerdi. Bir aşır-ı şerifin ardından ilâhiciler ilâhi okuduktan sonra hocanın

mektep gülbangini çekmesi ve dua etmesiyle törenin ilk safhası tamamlanır, hocaya ve öğrencisine hediyeleri verilir, davetlilere ikramda bulunulurdu. Ailenin sosyal durumuna göre bir âlim, şeyh veya devlet adamı da törene davet edilirdi. Zengin aileler bazan diğer mekteplerin ilâhi takımlarını tutarlardı. Bu ilk törenin ardından yeni öğrenci erkek ise midilliye, kız ise faytona bindirilip ailesi de alaya katılarak tekrar yola çıkılır ve yine ilâhiler okunup âminler çekilerek mektebe başlayacak bir diğer çocuğun evine gidilir, aynı tören orada da tekrarlanırdı. Ailenin durumu evde tören yapmaya müsait değilse öğrenci kapının önünde okunan ilâhiler ve dua ile mektebe uğurlanır, daha sonra ilk derste benzer bir tören yapılırdı. Bir tekke mensubunun, özellikle şeyh ailesinden bir çocuğun mektebe başlaması esnasında evlerde icra edilen törenler tekkede yapılır, alay tekkenin önünden geçerken dervişanın da katılmasıyla nevbeye çıkılarak sancaklarla alay karşılanır, bu sırada mazhar, halife, kudüm gibi sazlar eşliğinde nevbeye vurulup ilâhiler okunurdu. Cemâleddin Server Revnakoğlu 1888'de Eyüp'te şahit olduğu bir nevbeyi aktarmaktadır (bk. bibl.).

Mektebe başlama çağına gelmiş bütün çocuklar aynı şekilde evlerinden toplandıktan sonra âmin alayı büyük bir kalabalık halinde mektebe döner, avluda güftesi Şeyh Mehmed Bekrî'ye ait sabâ makamındaki, "Kad fetehallâhu bi'l-mevâhib ve câe bi'n-nasri ve'l-meârib / Ve es-beha'l-kevnü fi sürûrin ve fi emânin mine'l-metâib" (Allah kullarına nice nimetler vermiştir...) ilâhisi (şuğul) okunduktan sonra hocanın çektiği gülbangin ardından merasim dua ile son bulur (uzun bir dua metni için bk. Mehmed Fevzi Efendi, s. 65), talebeler sınıfa girerek derse başlanırdı.

Âmin alayı töreni hemen her yerde aynı şekilde olmakla birlikte küçük yerleşim birimlerinde daha mütevazı uygulamalardan da söz edilmektedir. Öte yandan ilâhilerin mahallî güfte ve bestelerle veya bazı değişikliklerle okunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Yahya Kemal Beyatlı hatıralarında Üsküp'te mektebe başlarken alaydaki çocukların, "Şol cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü" ilâhisini, "Çıkmış Tanrı melekleri bakar Allah deyü deyü" şeklinde okuduklarını belirtir.

Mektep ilâhilerinin bir kısmı güfteleri Yûnus Emre ve Niyâzi-i Mısrî'ye ait tasavvufî parçalardır. Aralarında ritmik ve coşkun bir edaya sahip, güftesi Arapça olan şuğullerin de bulunduğu bu eserlerin tanınmışları şunlardır: Güftesi Sultan II. Mustafa'ya ait, "Yessir lenâ hayre'l-umûr" (Hayırlı işlerimizi kolaylaştır yâ rabbi) nakaratlı evic ilâhi "Allâhu rabbî lâ-yezâl" (Töre, VII, 110-111); güftesi Yûnus Emre'ye, bestesi Zekâi Dede'ye ait, "Ne bahtlı ol kişi kim okuduğu Kur'ân ola" matla'lı hüzzam ilâhi; torununun mektebe başlaması dolayısıyla yine onun bestelediği, güfteleri Yûnus Emre'ye ait uşsak makamında, "Allah emrin tutalım / Rahmetine batalım" mısraıyla başlayan uşsak ilâhisiyle (Şengel, III, 69), hisar-bûselik makamında, "Yâ ilâhî sana geldik bizi mahzûn eyleme" (Töre, IX, 146-147), rast makamında, "Tövbe edelim zenbimize tübtü ilallah, yâ Allah" (Şengel, I, 87), acem-kürdî makamında, "Yâ ilâhî başlayalım ism-i bismillâh ile" (Töre, VIII, 143), hüzzam makamında, "Gel vücudun âteşi aşk-ı habîbullaha yak" (a.g.e., V, 140-141) mısraıyla başlayan ilâhileri Zekâi Dede'nin notaları günümüze intikal etmiş besteledir. Güftesi Yûnus Emre'ye ait hicaz makamında, "Şol cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü" ilâhisiyle, "Bu aşk bir bahr-i ummandır büna hadd ü kenâr olmaz"; "Münâdîler nidâ eyler gelin Al-lâh'a mevlâya"; "İsm-i sübhân virdin mi var bahçelerde yurdun mu var"; "Yâ ilâhî zât-ı pâkin hürmetine el-aman"; "Râhat-ı cân ister isen her seher Kur'ân'a bak"; "Yâ ilâhî bir bölük âciz kapına gelmişiz" ilâhileri kaynaklara intikal etmiş diğer mektep ilâhileri arasında zikredilebilir. "Gözüm ki kana boyandı şarâbı neyleyeyim" mısraıyla başlayan, güftesi Şeyh Saffet Efendi'ye ait hüzzam makamındaki mektep ilâhisi (notası için bk. a.g.e., V, 141) Mehmed Âkif Ersoy'un "Âmin Alayı" şiirine ilham kaynağı olmuştur. Ali Birinci, 1832 yılında okunmakta olan mektep ilâhilerinin güftelerini bir çönkten ala-

Mektebe başlama törenlerinde okunan Arapça ve Türkçe mektep duaları (Fevzi Efendi, *Mevhibetü'l-vehhâb*, İstanbul 1325, s. 65)

rak bazı eksikliklerle birlikte yayımlanmıştır (bk. bibl). Bunun dışında bir kısım ilâhiler de *Mektep İlâhisi* adlı bir kitapçıkta toplanmıştır (İstanbul 1325, 1332). Tanzimat'tan sonra halk arasında çok beğenilmiş olan, "Ey gâziler yol göründü yine garîb serime" ile, "Sivastopol önünde yatar gemiler" marşları da âmin alaylarında okunmuştur. II. Abdülhamid devrinde âmin alaylarında Batı müzikisi esaslarına göre bestelenmiş bazı marşların da okunduğu, bunların sonunda "pa-dişahım çok yaşa" diye bağırıldığı bilinmektedir. Çocuk şarkılarının bulunmadığı dönemlerde bu maksatla kullanılan mektep ilâhileri Kur'an okumayı, Allah'ı ve Hz. Peygamber'i sevmeyi, ilim öğrenmeyi, güzel ahlâkı, vatan sevgisini, şehid ve gazi olmayı telkin eden güfteleriyle dikkat çekmektedir.

Âmin alayı töreninin sonunda çekilen ve mahallî bazı farklılıklar gösteren gülbank metinleri yer yer değiştirilerek irticâlen bir nevi beste ile okunmuştur. Ancak âmin alayı geleneği ortadan kalktığı ve bu okuyuş tesbit edilemediği için notası elde bulunmamaktadır. Gülbankçı denen kişinin veya hocanın okuduğu bu gülbanklerden birinin metni şöyledir: "Allah Allah, illallah! Celîlül-cebbâr, muî-nû's-settâr, hâlikü'l-leyli ve'n-nehâr, lâye-

zâl, zü'l-celâl birdir Tanrı. Erin erliğine, Hakk'ın birliğine, dîn-i mübîn uğruna, şehid olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah. Allah Allah Allah, dâim hay! (üç defa). Evveli Kur'an, âhiri Kur'an. Tebâreke'l-lezî nezzele'l-furkân. Eli kan, kılıcı kan, sınesi üryan, ciğeri püryan. Dîn-i mübîn uğruna şehid olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah. Allah Allah Allah, dâim hay! (üç defa). Evveli gazâ, âhiri gazâ, inâyet-i Hudâ, kasd-ı a'dâ, dîn-i mübîn uğruna şehid olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah. Allah Allah Allah, dâim hay! (üç defa). Hacılar, gaziler, râviler; üçler, yediler, kırklar; gülbang-i Muhammedî, nûr-i nebî, kerem-i Âlî, pîrimiz, üstadımız Hazret-i Osmân-ı Zinnûreyn-i Velî gerçekler demine, devrânına hû diyelim, hûûl"

Çok az farkla sünnet gülbangi olarak da okunan bu gülbangin tahsilden çok gazâ ve cihadı teşvik ettiği, şehid ve gazilerin unutulmaması gereğini vurguladığı görülmektedir. Bu durum mektebe başlamanın okumayı öğrenme konusunda atılmış ilk adım olması yanında çocuğun ileride vatan ve millet için şehâdeti göze alabileceğinin ilk telkini olarak da kabul edilebilir. Gülbank metninde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den sonra gülbank geleneğinde pek yaygın görülme-yen bir şekilde Hz. Osman'ın adının anılması,

onun okuma yazma bilmesi ve vahiy kâtiplerinden olmasının yanı sıra mektebe başlayan çocuğun okumaya Kur'an ile başlaması sebebiyle Kur'an'ı bir araya toplatması, nüshalarını yazdırıp İslâm dünyasının belli başlı merkezlerine göndermesiyle ilgili olmalıdır. Gülbank geleneğinin Bektaşîlik'ten doğarak yaygınlık kazandığını dikkat çeken Bektaşî dedebabalarından Bedri Noyan, gülbank metninde aslında Hz. Osman yerine Hacı Bektaş-ı Velî'nin adının zikredildiğini, sonradan yapılan bu değişikliğin ise anlamsız ve yersiz olduğunu söylerse de yukarıdaki açıklama çerçevesinde bu iddianın isabetsiz olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Fevzi Efendi, *Mevhibetü'l-vehhâb*, İstanbul 1325, s. 65; Ahmed Râsım, *Falaka*, İstanbul 1927, s. 51-60; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 91-96; Musahibzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946, s. 29-31; Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973, s. 21; Şengel, *İlahiler*, I-IV, tür.yer.; Töre, *İlahiler*, V-IX, tür.yer.; Ali Birinci, "Mahalle Mektebine Başlama Merâsimi ve Mektep İlahileri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV*, Ankara 1982, s. 37-57; a.mlf. – İsmail Kara, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, İstanbul 1997, s. 23-31, 40; Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1987, s. 128-129; Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, Ankara 1987, s. 128; Mehmed Emin Altıntop, *Türk Din Musikisinde Arapça Güfteli İlahiler: Şuğuller* (yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 209; Tâhirülmevlevî, "An'anât-ı Kadimemizden Mektebe Başlama Merasimi", *Mahfil*, IV/42, İstanbul 1342, s. 114-115; M. Halit Bayrı, "İstanbul'da Mektebe Başlama", *Halk Bilgisi Haberleri*, XI, İstanbul 1942, s. 49-54; M. Şakir Ülkütaşır, "Sıbyan Mektepleri ve Mektep Cemiyetleri", *TY*, sy. 245 (1955), s. 993; Cemâleddin Server Revnakoğlu, "Yûnus'un Bestelenmiş İlahileri Nerede ve Nasıl Okunurdu?", a.e. (Yûnus Emre özel sayısı), V/319 (1966), s. 129-130; Mustafa Uzun, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank", *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1 (1996), s. 81-82; a.mlf., "İlâhî", *DİA*, XXII, 66; Pakalın, I, 59; Mustafa Öcal, "Âmin Alayı", *DİA*, III, 63.

MUSTAFA UZUN

MEKTÜBÂT

(مکتوبات)

İmâm-ı Rabbânî'nin

(ö. 1034/1624)

mektuplarının derlenen eser.

Bir mutasavvîf tarafından yazılan en kapsamlı ve en meşhur mektup külliyyatı olup tevarüs ettiği ve geliştirdiği Nakşibendî geleneği hakkındaki başlıca kaynak durumundadır.